

проблеми різних гіпотез сапієнтації мають важливе, зокрема, методологічне значення в системі гуманітарної освіти. Тривалий час історична наука оперувала фактами з історії лише тих народів, які мали писемність і створили певні документальні підтвердження свого існування. Але впродовж XIX—XXI століть розвиток наукових знань надав можливість вивчати хід людської історії найбільш віддалених часів, відтак, дослідникам відкрились не менш цікаві і надзвичайно важливі сторінки історії. Спершу ці факти мали лише хаотичний характер і були позбавлені наукової систематизації, але починаючи з 20-х років XX століття, вчені формували уявлення про існування ранніх егалітарних суспільств (тобто суспільств, позбавлених соціальної диференціації). Ці суспільства в англо-американській історіографії розглядають в межах праісторії (prehistory) [4] або доісторичної археології (prehistoric archaeology) [1; 3].

В різних історичних школах вивчення перших кроків людства та людини відбувається в межах наукових галузей — культурної антропології, соціальної антропології, етнології тощо. В українській історичній школі правомірно виділено курс «Історія первісного суспільства» як складову курсу з історії стародавніх цивілізацій. Історія первісного суспільства — це наука, яка вивчає процес виникнення людини та людського суспільства (антропосоціогенез) та історію перших соціальних об'єднань, що розвивались в напрямку до цивілізації. Історія первісного суспільства також досліджує основні особливості історичного розвитку апополітейних та синполітейних суспільств, тобто суспільств, що розвинулись у держави, або існували на периферії державних утворень.

Саме у річищі цього загальнонаукового підходу потрібно розглядати підручник провідних учених харківської археологічної школи Валерія Володимировича Скірди та Бориса Андрійовича Шрамка.

Підручник, включно всі розділи, має класичну структуру і відповідає меті та завданням курсу для студентів I курсу історичного факультету. В ньому стисло, однак без втрати змістовності, представлено основні терміни та історичні факти. Після кожного розділу подано методичні питання та завдання, що є виправданим з погляду пізнавальної діяльності студентів.

Вступ до підручника містить інформацію про предмет та періодизацію науки. Переконаючою є детальна та розгорнута характеристика трьох основних періодів:

1. Епоха первісного людського стада (дородове суспільство або праобщина); 2. Епоха первісної родової общини, яка поділяється на ранню та пізню; 3. Епоха політогенезу (розпад первісного суспільства та поява держави). Варто окремо відзначити, що в основі переважної більшості зарубіжних періодизацій знаходяться два принципи. По-перше, в усіх зарубіжних періодизаціях окреслено три важливіх переломних моменти історії первісного суспільства: поява перших знарядь праці, неолітична або аграрна революція та виникнення міст. По-друге, вагомий вплив має етнографічна періодизація, або рівень соціо-культурної інтеграції. Цей напрям знаходить відображення в термінах «реципрокація» (горизонтальний позаринковий обмін) та редистрибуція (вертикальний розподіл продукту). Редистрибуція відповідає соціально-стратифікованим (за Р. М. Адамсом) суспільствам [3, с. 300]. М. Фрід

виділяє ці суспільства під назвою ранжованих. В цей період відбувається управлінська революція, яка приводить до заміщення виду розподілу продукту. Цей рівень відповідає часу існування племені (tribe). І нарешті, в добу, яку Р. М. Адамс називає общинно-міською, Е. Сервіс — добою ієрархічних суспільств [5], а М. Фрід — добою стратифікованих суспільств [2], панує редистрибуція та ранговий доступ до основних економічних ресурсів. Цей рівень характеризує переддержавний етап і для нього є характерним існування вождизму (chiefdom).

Перший розділ традиційно присвячено огляду джерел та історіографії. Теоретико-методологічна складова підручника відтак базується на аналізі джерел та різнопланової критичної літератури. Особливу увагу привертає чітка диференціація наукових напрямів. В майбутньому, варто було б виділити в окремий підпункт роботи дослідників кінця ХХ — початку ХХІ століття. Загальні тенденції розвитку історії первісного суспільства полягають в тому, що позиції крайніх наукових поглядів починають зближуватись. Наукова дискусія між представниками таких поглядів привела до скасування односторонності та вироблення нових прийомів, що дають підстави для розбудови гіпотетичних моделей за принципами комплексного системного підходу.

Другий розділ висвітлює процес антропогенезу і частково соціогенезу. В цілому, фактичний матеріал викладено переконливо і фахово. Проте, не обійшлося без спірних положень (власне постійний, а не спорадичний проміскуїтет взагалі не притаманний вищим ссавцям, тож з погляду етології реконструкція проміскуїтету для людей чи їхніх безпосередніх предків є гіпотезою, не підкріпленою фактичним матеріалом і відкинутаю сучасними дослідниками). У стадії австралопітеків розвиток статевих інстинктів пішов у бік подовження періоду еструсу (стану готовності до розмноження). Самки австралопітеків, на відміну від тварин, вже мали місячний цикл. Тим самим у стадах, в яких зник еструс, було ліквідовано дуже важливу причину до конфлікту. Тому австралопітеки африканські отримали біологічну можливість продовжити лінію гомінід у напрямку до людини.

Найбільш насиченим інформативно і фактологічно є третій розділ підручника. Погляд на розквіт первісного суспільства охоплює такі моменти: завершення формування людини, расогенез, зародження духовної культури та релігійних вірувань. Ці аспекти не викликають заперечень. Текст розділу є логічним і послідовним. Дискусійними є два моменти. Перший — це жорстка зв'язка родової громади з археологічною періодизацією. Зрозуміло, що до доби мезоліту відноситься формування племені (етнокультурної спільності, яка характеризується спільністю мовних та культурних традицій). В цих умовах міграцій плем'я стає об'єктом розширення шлюбних зв'язків. На нашу думку, відмінності громад (общин) варто шукати в межах регіональних особливостей. Другий дискусійний момент, пов'язаний із розведенням ліній раціональних знань, мистецтва та релігійних вірувань. В умовах синкретичності свідомості первісної людини це виглядає досить модерністським твердженням. Складно уявити появу в первісному суспільстві розмежування раціональних, мистецьких та релігійних сфер. На наш погляд, варто брати до уваги взаємопроникнення духовних елементів у всі сфери функціонування родової общини.

Останній розділ «Розпад первісного суспільства» має важливе змістовне навантаження. До нього не має зауважень, оскільки він продуманий і логічно обґрунтований. Безумовно, нові умови розподілу матеріальних благ приводили до розподілу продукту по вертикалі. В марксистській історіографії поява відносин редистрибуції ототожнювалась з виникненням приватної власності та зародженням відносин експлуатації. Але послідовники цього погляду неодноразово наголошували, що розподіл надлишкового продукту по вертикалі діє в двох напрямках: від безпосередніх виробників до племінної

верхівки, а потім повертається виробникам у вигляді суспільних фондів, на утримання керуючих осіб, фонду допомоги, страхового фонду на випадок стихійних лих, для організації обміну на сировину або інші продукти чи вироби. Ранні общини не мали справи з повною приватною власністю, а лише з елементами відчуження продукту і землі. Цей момент в радянській освіті або повністю відкидався, або замінювався постулатом про виникнення глибокого протиріччя між колективною та приватною формою власності. Поява господарської самостійності великої патріархальної сім'ї не повинна розглядатись тільки в контексті становлення елементів власності. Це було продовження тенденції сегментації пізньої родової общини. Адже наука фіксує навіть два різновиди великосімейної організації: сім'ю патріархальну та пізньоматеринську.

Представлена в такому ракурсі інформація розділу відповідає цивілізаційному підходу до історії, що є важливим з методологічного погляду. Розроблений для даного видання словник понять також можна застосовувати для вивчення історії.

Отже, рецензований підручник В. Скирди та Б. Шрамко, скерований до студентів, викладачів та всіх, хто цікавиться найдавнішим періодом історії людства, має значний історико-методологічний і теоретичний потенціал.

REFERENCE / ЛІТЕРАТУРА

- Fagan Brian M., Durrani Nadia. 2015: *People of the Earth: An Introduction to World Prehistory*. Routledge, 560 p.
- Fried, M. H., 1974: *On the Evolution of Social Stratification and the State // The Rise and Fall of Civilizations. Modern Archeological Approaches to Ancient Cultures*. Cumming Publishing Co, Menlo Park, 26–40.
- Hole, Frank, Heizer Robert F., 1973: *An Introduction to Prehistoric Archaeology*. — Holt: Rinehart and Winston, 574 p.
- McCall, Daniel F. 1973: *Review: Prehistory as a Kind of History // The Journal of Interdisciplinary History*. Vol. 3. No. 4. 733–739.
- Service E. 1971: *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*. — New York, 132–169.

Резюме

Бандровський А. Г. Рецензія: Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства. Підручник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 172 с.

В рецензии рассмотрены содержание, структура и актуальность учебника В. В. Скирды и Б. А. Шрамко «История первобытного общества». В нем представлены основные этапы антропогенеза и исторические периоды социогенеза. Отмечено, что учебник соответствует требованиям учебных курсов «Истории первобытного общества» и «Культурной антропологии». Отдельные замечания не снижают научного уровня учебного издания. Одно из замечаний указывает на неуместность использования термина «промискуитет», который использовался в советской исторической литературе 60-80-х гг. XX века. В целом, учебник соответствует требованиям к академической учебной литературе. После каждого раздела представлены вопросы и методические задания, которые являются важным элементом познавательной деятельности студентов. Также отмечено наличие словаря терминов и понятий, которые дополняют содержание учебника.

Ключевые слова: история первобытного человека, австралопитек, питекантроп, неандерталец, Homo sapiens.

Summary

A. *Bandrovskiy*. Review: Skirda V. V., Shramko B. A. *The History of Primitive Societies. Textbook. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU, 2018. 172 p.*

The Review addresses the content, structure, and relevance of the textbook "The History of Primitive Society" by V. V. Skirda and B. A. Shramko. The textbook presents the main stages of anthropogenesis and the historical periods of sociogenesis. It is noted that the textbook meets the requirements of the academic courses "The History of Primitive Society" and "Cultural Anthropology". Several remarks do not diminish the scholarly level of the textbook. One of the remarks concerns the inappropriateness of the term "promiscuity", which was used in Soviet historical literature of the 1960–80s. In general, the textbook meets the requirements for academic educational literature. Questions and methodological tasks that are an important element of the cognitive activity of students are presented after each section. The dictionary of terms and concepts is claimed to complement the content of the textbook.

Key words: history of primitive man, Australopithecus, Pithecanthropus, Neanderthal, Homo sapiens.

